

По распространению русского языка районы разделены на 4 группы:

- 1) с очень высоким уровнем распространения русского языка: Добрушский;
- 2) с высоким уровнем: Гомельский, Ветковский, Буда-Кошелёвский, Жлобинский, Ельский, Кормянский, Мозырский, Речицкий, Рогачёвский;
- 3) со средним уровнем: Житковичский, Калининский, Лоевский, Октябрьский, Петриковский, Светлогорский, Чечерский;
- 4) с низким: Наровлянский, Хойникский, Брагинский, Лельчицкий.

1. Население Гомельской области: Итоги переписи населения 1999 года: Стат. сб. / Гомельское областное управление статистики. – Гомель, 2000. – 163 с.
2. Итоги переписи населения республики Беларусь 2019 года: стат. сборник. – Минск: Альтиора Форте, 2021. – 491 с.
3. Итоговые данные переписей населения Республики Беларусь» [Электронный ресурс] // Нац. стат. ком-т РБ. – Режим доступа: <https://census.belstat.gov.by>. – Дата доступа: 16.01.2022.

РЭАЛІЗАЦЫЯ КАТЭГОРЫІ ПАБУДЖАЛЬНАСЦІ НА ЛЕКСІЧНЫМ УЗРОЎНІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

*Н.М. Суконкіна, В.Э. Зіманскі
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

У працэсе зносін людзі не толькі дзеляцца інфармацыяй, але і ўплываюць на паводзіны адзін аднаго. Маўленчае ўздзеянне, мэтай якога з’яўляецца стымуляванне суразмоўцы да пэўных паводзін, адбываецца шляхам выкарыстання пабуджальных выказванняў. Спосабы перадачы катэгорыі пабуджальнасці ў розных мовах разглядаюцца у навуковых працах В.С. Хракоўскага, А.П. Валодзіна, А.Ю. Маславай, А.Я. Волкавай і іншых даследчыкаў. Навуковых прац, у якіх апісаны сродкі рэпрэзентацыі катэгорыі пабуджальнасці ў беларускай мове, на сённяшні дзень няма. Такое апісанне запатрабавана ў судовай лінгвістычнай экспертызе (пры правядзенні экспертыз на прадмет наяўнасці ў тэкстах выказванняў, у якіх маецца пабуджэнне да якіх-небудзь незаконных дзеянняў), перакладчыцкай (для правільнага перакладу тэкстаў), педагагічнай дзейнасці (пры навучанні мове). Даследванне гэтага матэрыяла ш робіць артыкул актуальным.

Мэтай даследавання з’яўляецца апісанне сродкаў рэпрэзентацыі катэгорыі пабуджальнасці ў беларускай мове на лексічным узроўні.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання сталі выказванні са значэннем пабуджэння з аповесці А. Аляшкевіча «Сіняя птушка» [1], рамана І. Шамякіна «Сэрца на далоні» [2]. Пры правядзенні даследавання выкарыстоўваліся агульныя (апісанне, супастаўленне) і прыватныя метады (кампанентнага аналізу, аналізу камунікатыўнай сітуацыі, кантэкстуальнага аналізу, функцыянальна-прагматычнага аналізу).

Вынікі і іх абмеркаванне. Пабуджальныя выказванні афармляюцца розным чынам, у тым ліку з дапамогай лексічных сродкаў. Да лексічных сродкаў, якімі можа перадавацца пабуджэнне, адносяцца, у першую чаргу, дзеясловы «загадваць», «прасіць», «прапановаваць», «маліць», «раіць», «патрабаваць», «запрашаць», «дазваляць», «забараняць», «заклікаць», «папярэджваць», «рэкамендаваць», «перасцярагаць» і некаторыя іншыя, у самім значэнні якіх маецца ўказанне на тып пабуджэння, які яны выражаюць (загад, просьба, прапанова, парада, патрабаванне, запрашэнне, дазвол, забарона, заклік, папярэджанне, рэкамендацыя, перасцярога).

«Сябры, сёння мы скончылі вучобу, – няспешна працадзіў Карл праз зубы, амаль не адкрываючы рота. – Прапаную з гэтай нагоды сабрацца ў мяне...

– Карл хоча сказаць, – тут жа пераклала Шыльда на больш простую і зразумелую мову, – што запрашае ўсіх нас на вечарынку, якая адбудзецца паслязаўтра а дзевятнаціх гадзіне.

– Так, запрашаю ўсіх. Можна прыходзіць з сябрамі, – пацвердзіў Карл і злез з кафедры» [1].

Пабуджальныя выказванні могуць суправаджацца аддзяяслоўнымі назоўнікамі, у назве якіх абазначаны тып пабуджэння.

«Рука дзяўчыны затрымцела ў далонях Ёхана.

*– Ёхан, у мяне ёсць да цябе адна **просьба**, – ціха прамовіла Алеся. – Ты прабач, калі ласка, Шыльду. Патэлефануй ёй. Скажы, што не крыўдуеш. Зробіш гэта дзеля мяне? Абяцаеш?» [2].*

*«Людзі яны разумныя. Але я не сказаў бы, што вельмі разумна з іх боку будаваць такія харомы сярод лесу. Не адзін дзесятка кубаметраў. Мая сяброўская **парада** табе – пацікаўся» [2].*

У пабуджальных выказваннях нярэдка выкарыстоўваюцца словы і словазлучэнні, якія могуць служыць паказчыкамі таго ці іншага тыпу выказвання. Так, напрыклад, маркерамі просьбы выступаюць так званыя этыкетныя словы «калі ласка», «будзьце ласкавы», «ці не маглі бы вы», «вы не супраць, калі ...», «можна», маркерамі прапановы могуць быць словы «калі хочаш», «можа», «вы не супраць», «а што, калі...», «давай» і інш.

«Будзьце ласкавы, зачыніце акно, – раптам напрасіла на чыстай нямецкай мове незнаёмка, напавіўшы на сабе коўдру, што з'ехала ад ветру, які ўварваўся ў пакой. – Штосьці прахалодна. А мне фрау доктар не дазваляе пакуль уставаць» [1].

«Цябе, здаецца, клічуць, – вымавіла яна. – Заходзь, калі хочаш, пасля абеду да мяне» [1].

Маркерамі запрашэння могуць быць словы «будзем рады», «калі ласка» і інш. Маўленчы акт дазволу часта рэалізуецца з ужываннем такіх слоў, як «можаш», «можна»; загаду ці патрабавання – «трэба», «неабходна», «хопіць», «даволі» і інш.

«Добрай раніцы, Ёхан, – ціха, але зычліва адказала дзяўчына і паказала вачыма на стул, што стаяў побач з ложкам. – Ты сядай, калі ласка» [1].

«Маці здрыганулася, прысела побач з Ёханам на канану, прытуліла яго да сябе:

*– Не буду хлусіць табе, сыноч, хвароба ў Алесі вельмі цяжкая. Мы зрабілі ўсё, што маглі. Таму будзем спадзявацца... Заўтра ўжо **можаш** наведаць Алесю. А сёння, будзь ласкавы, купі ёй гасцінец...» [1].*

«Гарачкін раптам лягнуў далоньмі па стале.

*– **Даволі** мітынгаваць, Шыковіч! Абед канчаецца, – сказаў сярдзіта і пайшоў у другі канец залы» [2].*

Пэралічаныя вышэй словы і словазлучэнні з'яўляюцца дадатковым сродкам для перадачы значэння пабуджэння, дапамагаюць вызначыць яго тып, катэгарычнасць пабуджэння. Гэтыя словы і словазлучэнні таксама могуць ужывацца ў іншых тыпах маўленчых актаў, не дырэктыўных.

У сферу лексічнага выражэння пабуджэння ўключаюцца выказванні, якія змяшчаюць паведамленне пра неабходнасць, патрэбнасць, мэтазгоднасць ці немэтазгоднасць дзеяння, калі такія выказванні створаны не з мэтай ацаніць сітуацыю, адлюстраванне меркавання, думкі аўтара, а для змянення сітуацыі. У такіх выказваннях часта ўжываюцца лексемы «пара», «лепш», «павінен», «трэба», «нельга», «варта», «карысна».

*«Ну, Соф'я Сцяпанавіч, **пара** дадому» [2].*

«Яраш сказаў проста, без дыпламатыі:

*– Сямён Парфёнавіч, **трэба** памагчы аднаму чалавеку» [2].*

У некаторых умовах функцыю пабуджальных могуць выконваць выказванні, якія паказваюць магчымасць дзеяння. Па форме яны выглядаюць як дазвол на выкананне дзеяння. Трэба адзначыць, што ўвогуле адзін са складнікаў пабуджэння – магчымасць выканання дзеяння, якое каўзіруе адрасант.

«У праходзе стаяла Алеся.

*– Да цябе **можна?**» [1].*

Яшчэ адзін складнік пабуджэння – пажаданасць дзеяння адрасантам. Таму ў пэўных сітуацыях выказванні са значэннем пажаданасці таксама могуць выступаць у функцыі пабуджальных сказаў.

*«Я? – паказаў на сябе пальцам юнак і як бы здзівіўся. – Я **хачу прапанаваць** новую планіроўку мікрапраёна на Выселках. – І ён падняў скрутак ватманскай паперы» [2].*

Заклучэнне. На лексічным узроўні на наяўнасць семантыкі пабуджэння ў выказванні можа ўказваць выкарыстанне адрасантам дзеясловаў і аддзяслоўных назоўнікаў, у самім значэнні якіх маецца ўказанне на тып пабуджэння, які яны выражаюць. Дадатковымі сродкамі перадачы значэння пабуджэння нярэдка выступаюць словы і словазлучэнні, ужыванне якіх замацавана камунікатыўнай трыдыцыяй афармлення таго ці іншага тыпу выказвання («калі ласка», «будзьце ласкавы», «а што, калі...», «будзем рады», «трэба», «неабходна», «хопіць», «даволі» і інш). У сферу лексічнага выражэння пабуджэння могуць уваходзіць выказванні, якія змяшчаюць паведамленне пра неабходнасць, патрэбнасць, мэтазгоднасць ці немэтазгоднасць дзеяння, паказваюць магчымасць дзеяння і яго пажаданасць, калі такія выказванні створаны з мэтай стымулявання адрасата паведамлення да змянення сітуацыі.

1. Аляшкевіч, А. Сіняя птушка / А. Аляшкевіч // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Ales_Alaskievic/Siniaya_ptuska_mp3.zip.html. – Дата доступу: 21.11.2021.

2. Шамякін, І. Сэрца на далоні / І. Шамякін // Беларуская палічка. Беларуская электронная бібліятэка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Ivan_Samiakin/Serca_na_daloni.htm. – Дата доступу: 21.11.2021.